

TERMINOLOGIE MILITARĂ ÎN *CRONICA BANATULUI* DE NICOLAE STOICA DE HAȚEG

Maria MICLE

(Universitatea de Vest din Timișoara)

Nicolae Stoica de Hațeg demonstrează în lucrările sale o remarcabilă disponibilitate de a crea elemente lexicale noi prin împrumuturi din germană, în primul rând, dar și din turcă, sârbocroată, italiană, franceză, latină, iar, într-o măsură mai mică, prin derivare și procedee stilistice. De regulă, lingviștii care s-au apropiat de scrierile sale, au fost preocupați să identifice mai ales termenii specifici subdialectului bănățean, importanți pentru studiul istoric al graiului¹, sau termenii de origine germană², preponderenți ca sursă a împrumuturilor în această lucrare. Au fost mai puțin remarcate elementele lexicale inovatoare, care și-au adus contribuția la modernizarea limbii române și la unificarea normelor sale.

Atenția noastră s-a oprit asupra cuvintelor din sfera terminologiei științifice militare, ca limbaj specializat, deoarece domeniul acesta se conturează foarte clar în *Cronica Banatului*, alături de elementele regionale specifice

¹ R. Todoran, *Particularități dialectale bănățene într-un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea* (II). *Lexicul*, în „Cercetări de lingvistică”, anul XV (1970), nr. 1, p. 51-62.

² Constantin Frâncu, *Elemente germane (austriece) în Cronica Banatului de Nicolae Stoica de Hațeg* (I), în *Volumul Omagial Vasile Arvinte*, publicat de „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, secț. III, *Lingvistica*, t. XLIII (1997), p. 113-124, *ibidem* (II), în „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, secț. III, *Lingvistica*, t. XLIV-XLV (1998-1999), p. 5-27. Etimologiile cuvintelor provenite din germană, date în continuare, se referă la aceste articole.

graiului bănăţean, termeni din administraţie, din organizarea bisericii, activităţi domestice, medicină. Ponderea mare în text a termenilor militari este firească, deoarece pe parcursul relatării panoramice, precum într-un scenariu contemporan al unui film de acţiune, autorul zugrăveşte scene de bătălie, la care a fost martor sau despre care a citit la rându-i, în încercarea de a crea o istorie a melegurilor româneşti şi, în special, a celor bănăţene.

Numai din aria semantică a *muniţiei* utilizate în epocă am identificat o varietate de termeni:

bombă, s.f. „bombă, ghiulea, proiectil“, p. 154, 168; varianta *boambă*, p. 164, 176; *cartaşe*, *cartace*, s.n. „mitralii, cartuşe“, p. 176, 178; *fîşag*, s.n. „cartuş“, p. 177; *granată*, s.f. „grenadă“, p. 162; *haubiţă*, s.f. „obuz“, p. 278, pl. *haubiţe*, p. 297; *muniţie*, s.f. „muniţie“, p. 158, 162; varianta *muniţion*, s.n., p. 174; *patroană*, s.f. „cartuş“, p. 177; *plumbi*, s.m. „gloanţe“, p. 278; „3 *plumbi* îl pătrunsă“, p. 278; *prau*, s.n., p. 136, *pulfer*, s.n. „praf, pulbere (de puşcă)“, p. 110, 136; *prau-pulver*, p. 136.

Termenii din domeniul armatei, care apar în textele româneşti în a doua parte a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, se pare că nu au atras suficient atenţia cercetătorilor. Atunci când se vorbeşte despre crearea şi diversificarea limbajului tehnic şi ştiinţific, din perioada menţionată, sunt amintite domenii precum: filozofie, logică, matematică, astronomie, geografie, chimie, fizică, politică, administraţie, arhitectură, urbanistică, arte plastice, muzică³. La acestea, N. A. Ursu adaugă terminologie din domeniul ştiinţelor naturale, agronomiei, medicinei şi le însoţeşte de un glosar cuprinzător de cuvinte⁴.

În selecţia termenilor militari care abundă⁵ în *Cronica*, ne-am bazat pe lista de cuvinte întocmită personal, peste care am suprapus glosarul ediţiei lui Damaschin Mioc⁶, elementele lexicale evidenţiate de Romulus Todoran⁷ şi în

³ J. Byck, *Vocabularul ştiinţific şi tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, an V (1954), nr. 1-2, p. 31-45.

⁴ N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1962.

⁵ Mostră de text din *Cronica Banatului*, cu termeni militari: „Paşii nu-i da a sta la magazine, ci cu oastea sa la Mehadia venind, îndat în Cheăia Prosecului şturm tare asupra fortului vrând a da, întrară, ci nici unul din cei ce întrară în Prosec nu să mai întoarsă, că fiind Cheăia unter-minită, pre dedesupt *cuptorită*, cu vase de *prau* umplută, [...] l-au podit, l-au tonit”, p. 176.

⁶ Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*, ediţia a II-a, îngrijită de Damaschin Mioc, Timişoara, Facla, 1981.

⁷ R. Todoran, *art. cit.*, p. 51-62.

egală măsură, elementele propuse de Constantin Frâncu în amplul și minuțiosul studiu dedicat cuvintelor de origine germană⁸. Din această „cernere“ am reținut doar termenii care au legătură cu armata, războiul, strategia, echipamentul militar, însumând aproximativ 335 de cuvinte, fără a lua în considerare variantele fonetice ale unora dintre ele și, cu toată strădania, nu avem pretenția că am reușit să îi prindem în listă pe toți.

Majoritatea lor reprezintă lexicul vehiculat pe teritoriul Banatului, în perioada războaielor austro-turce, care între 1688-1790 au adus în această regiune orori cumplite pentru populația civilă și pentru militari. Nicolae Stoica a participat activ încă din 1768, de partea austrieșilor, ca traducător al unor oficialități austriece aflate în Banat, precum generalul Papilla, iar din 1788 până în 1791, ca preot militar. În text întâlnim și termeni din alte epoci și spații ale lumii, despre care cronicarul povestește, precum epoca romană: *leghion*, s.n. „legiune“, *cohortă*, s.f., p. 57, 59⁹ („Traian *leghionele* sale, [...] cu *cohorțe* au așezat“, p. 57), cuceririle lui Napoleon: *mamaliughî*, s.m. „mameluci; soldați din escadronul gărzii imperiale franceze“, p. 299.

Foarte mulți dintre termenii întâlniți în *Cronică* se regăsesc în limba literară contemporană și în limbajul specializat al armatei. Pentru a verifica relevanța lor ca termeni de specialitate actuali am comparat lista noastră cu un lexicon militar din zilele noastre¹⁰, și următoarele cuvinte figurau aici, cu același înțeles din secolul al XVIII-lea în majoritatea cazurilor, în ciuda faptului că în domeniul militar noțiunile și sensurile se schimbă odată cu modificarea condițiilor tehnice și evoluția societății: *adiutant*, s.m., „aghiotant“, p. 239, 245; *alianți*, s.n. „alianță“, p. 300; *arest*, s.n. „detenție, închisoare“, p. 116; varianta *arestă*, s.f., 268; *ariergardă*, s.f., p. 240, varianta: *arier-gardă*, p. 249; *artilerie*, s.f., p. 115, 158, 180, 296; *atac*, s.n., p. 273; *avand-gardă*, s.f., p. 243, varianta *avantgardă*, p. 168; *batalion*, s.m., p. 197, varianta: *batailon*, s.m., p. 196; *baterie*, s.f., p. 163, 278, varianta *paterie*, p. 235; *bătaie*, s.f., glosar; *blocadă*, s.f., Frâncu, varianta *plocadă*, p. 175; *bombă*, s.f., p. 154, 168; varianta *boambă*, p. 164, 176, 278; *brigadă*, s.f., p. 179, 227; *cadet*, s.m., p. 197; *caliber*, s.n. „calibru“, p. 135; *capitulație*, s.f. „capitulare“, p. 180, 247, 303, varianta *capitulațion*, p. 168; *cartașe*, *cartace*, s.n. „cartușe“, p. 176, 178; *caschetă*, s.f.

⁸ C. Frâncu, *art. cit.*

⁹ Trimiterile la paginile din *Cronică* la care se regăsesc termenii militari citați în acest articol se referă la ediția lui Damaschin Mioc.

¹⁰ Academia Militară, *Lexicon militar*, București, Editura Militară, 1980.

„caschetă militară“, p. 245; varianta fonetică *cașchete*, p. 246; *casernă*, s.f. „cazarmă“, p. 199, 257, varianta *cazernă*, p. 260, *casarnă*, p. 173, pl. *caserne*, p. 175; *cavalerie*, s.f., p. 119, 177, 256; *căpitan*, s.m., p. 278, 279, 285; *colonel*, s.m., p. 306; *comandant*, s.m., p. 175; *comisariu*, s.m., p. 224, 227; *corp*, s.n. „corp de armată“, p. 249, varianta: *cor*, s.n. explicat de autor prin „oaste“, p. 135, 232; *corprali*, s.m. „caporali“, p. 185; *detona*, a ~, vb., p. 177; *dezertori*, s.f., p. 198; *dezertori*, s.m., p. 166; *disziplin*, s.n. „disciplină“, p. 180, 181; *divizion*, s.n. „divizie militară“, p. 237, 240, 246; *exerțir*, s.n. „exercițiu, instrucție militară“, glosar; *flotă*, s.f., p. 66; *flotilă*, s.f., p. 155, 157, 174; *fort*, s.n., p. 176; *furir*, s.m. „furier“, p. 198, 219, 264; *gheneral*, s.m. „general“, p. 162; *granată*, s.f. „grenadă“, p. 162; *grențer*, s.m. „grănicer“, p. 208; *halt*, s.n. „popas, haltă“, p. 142, 225; *indult*, s.n., glosar; *infanterie*, s.f., p. 174; *instrucție*, s.f., p. 230; *maior*, s.m., p. 61, 197; *marș*, s.n., p. 224, 225, 245; *marșal*, s.m. „mareșal“, p. 68, 126; *muniție*, p. 158, 162; *oaste*, s.f., p. 176; *ofenziv*, adj. „ofensiv“, p. 141; antonimul *defenziv*, p. 141; *ofițir*, s.m., p. 157, 184, 203; *operație*, s.f., p. 153, varianta: *operațion*, s.n. „operațiune militară“, p. 153; *orden*, s.n. „decorație“, p. 304; varianta: *ordre*, p. 254, *ordr*, p. 253; *pandur*, s.m., p. 285; *patrulă*, s.f., p. 176, 180, 202; *pază*, p. 178; *pichet*, s.n.; *pistol*, s.n., p. 254, varianta *piștol*, p. 257; *pondoner*, s.m. „pontonier“, p. 183; *poziție*, s.f., p. 243, „fiind poziția noastră bună...“, p. 243; *pulfer*, s.n. „pulbere (de pușcă)“, p. 110, 136; *soldat*, s.m., p. 168, 178; *spion*, s.m., p. 271; *steag*, s.n., p. 163; *șanț*, s.n., p. 171; *trangeie*, s.f. „tranșeu“, p. 297; *trupă*, s.f., p. 174; *tun*, s.n., p. 58, 137, 296; *uniformă*, s.f. „~ militară“, p. 250; *volonteri*, s.m. „voluntar“, p. 159.

Experiența istorică a războaielor a condus la dezvoltarea unei terminologii care s-a impus de-a lungul timpului în teoria și practica militară. În lista noastră am inclus arii mai largi de termeni, decât cei „cu valoare permanentă“ și anume noțiuni care în prezent sunt considerate arhaisme, regionalisme sau care nu au reușit să se impună în limbă și au dispărut.

Dintre cuvintele pe care dicționarele actuale le consemnează ca arhaisme amintim:

agă, s.n., „(înv.) ofițer (comandant) din armata otomană“, p. 80; context: „unul dintră aceăle *agale* pre turcie bine au prefăcut-o“, p. 261 (< tc. *ağa*, DEX);

arambașă, s.m. „(înv. și reg.) căpitan de hoți sau de haiduci“, p. 80; varianta *hărămbași*, p. 220; vezi și *oberarambașă*, p. 269 (< tc. *haram-bași*, DEX);

armandie, s.f. „flotă de război“, p. 174 (< magh. *ármándia*, Frâncu); vezi și *armee*;

arnauți, s.m. „soldat mercenar angajat în garda domnească din țările române“, p. 180; varianta *arnăuți*, p. 180 (< tc. *arnavud*, DEX);

chivără, s.f. „acoperământ pentru cap în formă de chipiu înalt, purtat de ostașii anumitor unități militare“, p. 196 (< rus. *kiver*, NDELRL);

drabanți, s.m. „mil. înv. (în Moldova și în Muntenia) corp de ostași pedestri, care primeau leafă“, p. 185 (< mag. *darabant*, NDELRL);

haiduci, s.m. „(: militari)¹¹“, p. 206; *haiduci*, s.m. „(în trecut) ostași din infanteria maghiară; pedestraș angajat cu plată într-o armată străină“, p. 206 (< sb., bulg. *hajduk*, mag. *hajdu*, NDELRL);

ianiciari, s.m. „(ist.) ostaș care făcea parte din corpul de elită al infanteriei turcești“, p. 180 (< tc. *yeniçeri*, NDELRL);

înțâpa, a ~, vb. „a trage în țepă (nuanță netrecută în DEX)“, p. 261; „Ci aceeaia nu cutează a meârge, că-i înțapă“, p. 261 (< pref. *în-* + *țepă*, DEX, NDELRL);

manaf,-i, s.m., învechit „cârjaliu; ostaș otoman“, p. 239 (< de la numele unui rebel turc *Manah [Ibraim]*; < cf. bg. *manaf*, DLR; nu figurează în DEX, NDELRL, DLRLV);

mușchetă, s.f. „flintă, mușchetă“, p. 162, 243 (< germ. *Muskete*, Frâncu);

mușcătâri, s.m. „infanterist, mușchetari“, p. 175; variantele: *mușchetir*, p. 245, *mușcătir*, p. 275 (< germ. *Musketier*, Frâncu);

nefiri, s.m. „ostași creștini în oastea turcească“, p. 268 (nu figurează în DEX, NDELRL, DLRLV, DLR);

pandur, s.m. „(în sec. XVIII-XIX în Țara Românească) ostaș făcând parte dintr-un corp de oaste neregulată; pop. țăran răzvârlit care se retrăgea în păduri și lupta împotriva asupritorilor, făcând dreptate celor săraci; haiduc“, p. 285 (< sb. *pandur*, mag. *pandúr*, NDELRL);

panțir, s.n. „în text are doar sensul de *platoșă*, necuprins în DEX“; „soldat călare dintr-o unitate militară, însărcinat cu paza frontierei și cu

¹¹ Simbolul (: indică explicația lui Stoica de Hațeg pentru un cuvânt și este preluat din ediția lui Damaschin Mioc.

transmiterea știrilor oficiale“, p. 181, 297; pl. *panțire*, p. 181 (< sb. *pancir*, NDELRL, DEX, pol. *pancerz*);

pivă, s.f. „(înv. și reg.) mortar mic, primitiv, săcăluș“, p. 226 (< lat. **pilla*, DEX);

plăiași, s.m. „persoană care locuia la granițele de munte ale țării, însărcinată cu paza acestora în schimbul unor privilegii“, p. 196 (< *plai* + suf. *-aș*, NDELRL);

plumbi, s.m. „proiectile mici de metal la armele manuale de foc; gloanțe“, p. 278; „3 *plumbi* îl pătrunsă“, p. 278 (< lat. *plumbum*, NDELRL);

polc, s.n. „regiment; (în Moldova medievală îi localizează NDELRL) subdiviziune militară, corespunzătoare regimentului, în care se grupau oștenii țării în timp de război“, pl. *polcoane*, p. 174 (< rus. *polk*, NDELRL);

polcovic, s.m. glosat de autor prin *oberșter*; „ofițer cu grad corespunzător colonelului; militar care comandă un *polc*“, p. 303 — grad în armata rusă explicat prin termen din germană (< rus., ucr. *Polkovnik*, NDELRL);

porucic, s.m. „locotent“, glosar; vezi și *laintant*; compus: *cazaci porucic*, s.m. „locotent de cazaci“, p. 303 (< rus. *porucik*, DEX);

poteri, s.f. „(în epoca medievală) grup de oameni înarmați (în special arnăuți), având ca sarcină paza stăpânirii și a orânduielilor ei“, p. 227 (< sb., bg. *potera*, NDELRL);

prau, s.n. „praf de pușcă“, p. 176 ; vezi și *pulfer*; *prau-pulver*, p. 136 (< sl. *prahà*, NDELRL);

prăuărie, s.f. „pulberărie, depozit de praf de pușcă“, p. 287; vezi și *pulfermagazina* (< *prau* + suf. *-ărie*);

profont, *comis* ~, s.n. „pâine de calitate inferioară care se prepara în trecut pentru militarii din fostul Imperiu austro-ungar; pâine militară“, p. 215; pl. *profonturi* p. 233 (< mag. *prófont*, DLR; nu figurează în DEX, NDELRL);

răitar, s.m., învechit „soldat călare, cavalerist“, p. 175, 181, 202; varianta: *răitariu*, p. 240; sinonim cu *husar*, p. 168 (< germ. *Reiter*, Frâncu, DLR; < pol. *rajtar*, rus. *reitar*, DLR; nu figurează în DEX, NDELRL);

răzmiriță, s.f. „aici, război“, glosar (< bg., scr. *razmirica*, DEX, NDELR).

În textul *Cronicii* întâlnim cuvinte care nu s-au impus niciodată în limba literară unică, dar în Banatul lui Stoica de Hațeg erau cunoscute și vehiculate de către militari și populația civilă. Multe reprezentau chiar împrumuturi directe ale autorului, din germană. Pentru ca un cuvânt provenit din altă limbă să fie considerat *împrumut*, acesta trebuie să se adapteze sistemului fonetic și morfologic al românei, prin schimbări ale structurii sale, încât să nu mai fie perceput de vorbitori ca nepotrivit, neintegrat sistemului. Cuvintele *străine* sunt considerate, de regulă, recent intrate în limbă, adaptate incomplet și cu o circulație restrânsă¹². Astfel de cuvinte, la Nicolae Stoica, aproape în totalitate, sunt de origine germană, preluate de la armata austriacă, alături de care a participat la război, și nu sunt înregistrate de DILRV și DLRLV:

alianți, s.n. „alianță“, p. 300; (< germ. *Allianz*; DEX dă numai < fr. *alliance*); compusul *defensiv-alianț*, s.f. „alianță defensivă“, p. 172 (< germ. *Defensivallianz*, Frâncu);

alirt, s.m. „aliat“, p. 232, 299, pl. *alirți*; „să strice coaliția celor *alirți* (: însoțiți)“, p. 299;

arhistratig, s.m. „(: voievod)“, p. 67; autorul îl glosează ulterior pe *marșal*, s.m. prin „(: arhistratig)“, p. 68 (< germ. *Archistrategiker*, Frâncu);

ausmarș, s.n. „pornire, plecare în marș“, p. 219 (< germ. *Ausmarsch*, Frâncu);

bedecung, s.n. „(: pază)“, p. 178, „escortă, acoperire“, p. 168, 177, 178 (< germ. *Bedeckung*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *pază*, cf. LM;

belagherui, a ~, vb. „a asedia“, p. 174, 181 (< germ. *belagern*, cu sufixul *-ui*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *asedia*, cf. LM;

besațung, s.m. „garnizoană, trupe de ocupație“, p. 156 (< germ. *Besatzung*, Frâncu);

comandir, s.m. „comandant“, p. 303, 306, 311; compuse: *laitnant-comandir*, p. 317, *comandir-gheneral*, p. 212 (< germ. *Kommandier*, Frâncu; în DILRV este atestat în anul 1682, numai *comandant*, < lat. med. *commandans*, *-tis*);

¹² Francisc Király, *Contacte lingvistice*, Timișoara, Editura Facla, 1990, p. 29.

crig, s.n. „război“ (< germ. *Krieg*, Frâncu) este folosit de Stoica de Hațeg numai în compuse, precum *crigs-articule*, s.n. „scurt regulament ostășesc, militar“; p. 224 (< germ. *Krigsartikel*, Frâncu);

degen, s.n. „sabie, spadă“; *sabia* (: *degen*), p. 246 (< germ. *Degen*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *spadă*, cf. LM;

gujman, s.n. „căciulă de samur cu fundul alb (pentru domnitori și beizadele) sau cu fundul roșu (pentru boieri); căciulă turcească“, p. 181 (< tc. *güğemîn*, DLR; nu figurează în DEX, NDEL);

haradie, s.f. „paradă“, p. 200; în limba unică s-a impus forma *paradă* (militară), cf. LM;

hauptman, s.m. „căpitan“, p. 278 (< germ. *Hauptmann*, Frâncu), sinonimul său *căpitan* este utilizat mai frecvent¹³;

laibvahe, s.m. „(: păzitorii lui)“, „gardă personală“, p. 163 (< germ. *Leibwache*, Frâncu);

pulfer, s.n. „praf, pulbere (de pușcă)“, p. 110, 136; vezi și *prau*; *prau-pulver*, p. 136 (< germ. *Pulver*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *pulbere*, cf. LM;

ritmaister, s.m. „căpitan de cavalerie“, p. 200, 208, 276 (< germ. *Rittmeister*, Frâncu);

șarfșiți, s.m. „tiraliori, trăgător de elită“, p. 228, 230; varianta *sarșiți*, p. 232 (< germ. *Scharfschütze*, Frâncu);

șif, s.n. „corabie, navă militară“, apare doar în compuse: *crigșșifs* „nave de război“, p. 300 (< germ. *Kriegsschiff*, Frâncu), *bombenșifs* „nave cu bombe“, p. 300 (< germ. *Bombenschiff*, Frâncu), *linienșifs* „nave de linie“, p. 300 (< germ. *Linienschiff*, Frâncu) (< germ. *Schiff*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *navă militară*, cf. LM;

șlos, s.n. „(: cetățal)“, „cetățuie“, p. 287; vezi și *castel* (< germ. *Schloß*, Frâncu);

știl-ștand, s.n. „suspendare a ostilităților“, p. 276; varianta *știlștande*, p. 299; vezi și compusul: *vafen-știlștand*, s.n. „armistițiu“, p. 150, 300

¹³ Din relatările lui Stoica de Hațeg, aflăm că etnici români au primit grade militare, atât în armata austriacă (context: „Pre Știucă îndată *hauptman*, iară pre Trocan *laintant* îl avanzirură”, p. 278), cât și în cea turcă (context: „Alți moși povestea că Ianăși Bumbăcilă, din Teregova, ce fuseăse pașă în pădure, când au astupat Cheia cu drumul Slatinii, văzându-l pașa turcilor că-i cuminte, *căpitan* îl numi, să meargă cu săimanii să bată răitarii în Câmpu Fomii”, p. 181).

(< germ. *Waffenstillstand*, Frâncu); în limba unică s-a impus forma *armistițiu*; *încetarea ostilităților*, cf. LM.

În locul lor, limba literară unică a preluat echivalentele cu altă etimologie vehiculate în Muntenia sau Moldova. Nicolae Stoica utilizează și terminologie din aceste provincii, de exemplu denumiri ale unor categorii ostășești sau slujitori cu obligații militare, introduse în armatele românești în secolul al XVIII-lea prin înființarea de noi corpuri față de secolul anterior¹⁴, precum: *arnăuți*, *dorobanți*, *dragoni*, *panfiri*, *plăieși*, *poteri*, *seimeni*. Prezența în text a mai multor variante fonetice sau lexicale, pentru o noțiune, dintre care una era folosită în Moldova sau Muntenia, indică faptul că Stoica de Hațeg cunoștea și variantele literare din celelalte provincii românești și nu se mulțumea să preia termeni numai din germană, ci, atunci când avea echivalent în română, nu ezita să îl folosească. Exemplu: *batailon*, s.m., p. 196 (< germ. *Bataillon*, Frâncu) și varianta *batalion*, s.m., p. 197 (< poloneză *bataljon* < it. *battaglione*, atestat din 1703 la Nicolae Costin, cf. DILRV).

Autorul era conștient că aduce inovații în lexic prin împrumuturi directe, de aceea, cuvintele pe care le considera puțin cunoscute de către contemporanii săi sunt glosate chiar în text. Dintre termenii militari însoțiți de explicațiile lui Stoica amintim:

adnadii, s.m. „(: laitnanții și stăgarii“, p. 206 (nu este înregistrat de dicționare);

amnestie, s.f. „(: grație)“, „grațiere“, „act al puterii de stat prin care se înlătură răspunderea penală pentru o infracțiune săvârșită“, p. 161 (< fr. *amnistie*, DEX);

bedecung, s.n. „(: pază)“, p. 178, „escortă, acoperire“, p. 168, 177, 178 (< germ. *Bedeckung*, Frâncu);

cavalerie, s.f. „(: călărime)“, p. 119, 177, 256, atestat la 1715 (< germ. *Kavallerie* < it. *cavalleria*, C. Frâncu remarcă faptul că în DLRM nu este menționată și etimologia germană a cuvântului, ci numai poloneză și rusească¹⁵);

căzăci porucic, s.f. „(: oberlaitnant)“, p. 303; acest grad specific armatei ruse este explicat de Stoica de Hațeg printr-un termen din germană; vezi *porucic*;

¹⁴ *Istoria militară a poporului român*, vol. al III-lea, București, Editura Militară, 1987, p. 346.

¹⁵ C. Frâncu, *art. cit. (I)*, p. 121.

chirasu, s.n. „(: *coifu*)“, p. 128; vezi și: *helm*, s.n. „coif“, p. 240; *clăbețele de fer*, p. 249, *chivără*, p. 196 (< rus. *kiver*, NDELR);

coif, s.n. „(: *chirasu*)“, „(înv.) acoperământ de metal pentru protecția capului în timpul luptei“, p. 126 (< lat. *cofea*, NDELR);

colon, *coloane*, s.n. „(: în două taberi despărțită)“, „formație a trupelor dispuse în adâncime“, p. 178 (< fr. *colonne*, NDELR);

cor, s.n. „(: oaste)“, „corp de armată“, „(înv.) cerc, ceată, grupă“, p. 135, 232; varianta *corp*, p. 249; compuse: *auxiliar-cor*, s.n. „corp de armată auxiliar“, p. 307; *rezerve-cor* „corp de rezervă“, p. 163 (< germ. *Chor*, DLR);

crigs-patenta, s.f. „(: manifestul)“, p. 232; vezi și *manifest*, p. 305 (< germ. *Krieg* „război“ + *patentă* < germ. *Patent* „(înv.) act prin care se consemna dreptul de exercitare a comerțului sau a unei profesii liberale“, DEX);

cuplă, s.f. „(: cureaua sabii)“, p. 201 „centură, curea“, p. 200; vezi și *port-epée* (< germ. *Kupplung* „cuplare“, Frâncu);

detajământ, -ămente, „(: o bună trupă)“, p. 152, p. 174; varianta *detageament*, p. 164; *detajăment*; *detajămente* „(: trupe mici)“, p. 174 (< germ. *Detachment*, Frâncu < fr. *détachement*, DEX);

libelirui, a ~, vb. „(: slobozi)“, „a elibera“, p. 88 (< germ. *liberieren*, cu suf. -ui și l provenit din r, Frâncu);

marșal, s.m. „(: arhistratig)“, „mareșal“, p. 68, 126; compus: *feldmarșal*, p. 154; (< germ. *Marchall*); vezi și *feldțaiig-maister*, p. 271;

militari, s.m. „(: haiduci)“, p. 206 (< germ. *Militär*, DEX, NDELR; etimologie multiplă: fr. *militaire*, lat. *militaris*);

oberster, *oberst*, s.m. „(: polcovnic)“, „colonel“, p. 60, 175, 241, 303; varianta *obârșteru*, p. 206; vezi și *polcovnic*, s.m. „(: oberșter)“, „ofițer cu grad corespunzător colonelului; militar care comandă un *polc*“, p. 303;

plochirui, a ~, vb. „(: încungiură)“, p. 277; context: „Cladova *plochiruiră*“ p. 277 (< cf. germ. *plockiren*); vezi *blocadă*;

pocălui, a ~, vb. „a pocni cu pușcă“, glosar, Todoran (< interj. *poc* + suf. -ălui);

polcovnic, s.m. „(: oberșter)“, „ofițer cu grad corespunzător colonelului; militar care comandă un *polc*“, p. 303; Nicolae Stoica explică un grad în

armata rusă printr-un termen din germană (< rus., ucr. *polkovnik*, NDELR);

seiman, s.m. „creștin în oastea turcească; în țările românești sec. XVII-XVIII ostaș mercenar care își făcea serviciul în garda de pază de la curtea domnitorului“, p. 176; pl. *săimeni*, „(: volonteri)“; context: „*seimani*, volonteări cu simbrie“, p. 176; „*săimani*, cătane cu simbrie“, p. 181 varianta *sărimeni*, p. 176 (< tc. *seğmen*, DLRLV; < tc. *seymen*, NDELR);

sold, s.n. „(: simbrie)“, „soldă“, p. 178 (< germ. *Sold*, Frâncu);

standart, s.n. „(:steaguri)“, „stindard, steag“, p. 163; pl. *standarte*, p. 179 (< germ. *Standarte*, Frâncu);

șturm, s.n. „(: năvală)“, „asalt, atac“, p. 117, 175, 176, 246; varianta *sturm*, p. 165, 176 (< germ. *Sturm*, Frâncu);

tain, s.n. „(: pită profont)“, „rație alimentară dată cuiva pentru un anumit timp în schimbul unor servicii prestate; parte care revine cuiva la împărțirea sau distribuirea unui bun comun“, p. 236 (< tc. *tayin*, NDELR), vezi *profont*;

ucaz, s.n. „(: poruncă)“, (înv.) „hotărâre adoptată de organul suprem al puterii de stat; decret; ordin; (fig.) hotărâre care nu admite nici o contradicere“, p. 308 (< rus. *ukaz*, fr. *oukase*, *ukase*, NDELR).

O parte dintre noțiunile denumite de cuvintele *străine* din germană, folosite de Stoica de Hațeg în *Cronică* nu au devenit *împrumuturi* ale românei prin intervenția sa și în forma propusă de el. Pușcariu aprecia că valoarea „sonică“ a împrumuturilor ține de vremea și regiunea în care au fost făcute¹⁶, iar la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din direcția Banatului, limba literară unică nu era orientată spre a accepta termenii militari propuși de Nicolae Stoica. Cu toate acestea, au fost primiți ulterior în limbă, prin alte filiere, uneori cu sens schimbat: *comando*, *lagăr* (*comando*, s.n. „comandă, conducere“, în sintagma *cantons-comando*, p. 266 < germ. *Kommando*, Frâncu; *lagher*, s.n. „tabără militară“, p. 177, 68, 274 < germ. *Lager*, Frâncu). Este de remarcat însă faptul că termenii de origine germană care au pătruns în limba noastră în această etapă, fie pe cale orală, prin contactul direct al populațiilor (în secolul al XVIII-lea au fost colonizați șvabii în Banat), fie pe cale cultă, aparțin preponderent culturii

¹⁶ Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. al II-lea, *Rostirea*, București, Editura Academiei Române, 1959, p. 208.

materiale, din domeniile comerțului, meseriilor, obiectelor de uz casnic, și nu în ultimul rând din domeniul militar¹⁷. De aceea, din punctul de vedere al structurii morfologice, predominante sunt substantivele (denumind noțiuni noi) și verbele (numind acțiunile).

Unii dintre termenii consemnați în *Cronică* sunt atestați în scrieri anterioare textului nostru și identificați în texte din celelalte regiuni românești, uneori, cu alte etimologii (vezi DILRV). De exemplu, pe *bombardi*, a ~, verb „a bombarda“, p. 238, cu varianta *bombardirui*, a ~, p. 278, Nicolae Stoica l-a preluat din germ. *bombardieren*¹⁸, dar este atestată de către DILRV și în Muntenia, în secolul al XVIII-lea, forma *bumbărdălui*, din it. *bombardare*. *Bombă*, s.f. „bombă, ghiulea, proiectil“, p. 154, 168 este atestat din 1694 în română, conform DILRV, cu etimologiile: < it. *bomba*, pol. *bomba*, rus. *бомба*, dar la Stoica este preluat tot din germană (< germ. *Bombe* < fr. *bombe*¹⁹), cu varianta *boambă*, s.f., p. 164, 176, „fînd în cort la fruștuc, o *boambă* turcească masa cu fruștucu i-au răsturnat“, p. 278; același cuvânt apare în text și cu sensul dialectal păstrat până azi: *boambă*, s.f. „boabă, bob“, p. 62; *subașă*, -e, s.m. „primar rural turc, polițai“ în Moldova și Țara Românească „agent de poliție numit de turci în Țările Române“, p. 176, 180, Todoran (< tc. *subași*, DLRLV; nu figurează în DEX, NDELRL).

Pierderea multor neologisme în această fază se datorează și faptului că nu au fost popularizate, autorul nu a publicat acest text și nu l-a difuzat. Manuscrisul *Cronicii*, finalizat în 1829, a fost păstrat de către unul dintre strănepoții autorului, apoi a ajuns în posesia lui Patriciu Dragalina, mai târziu a lui Valeriu Braniște (1930), iar din 1943 a fost așezat spre păstrare în Biblioteca Academiei Române. În timp, au fost publicate fragmente din text de către Dragalina, Coriolan Buracu, Ioan Stoia-Udrea, Ioan Dimitrie Suci²⁰. Aurel Bugariu editează lucrarea *Cronica Banatului de N. Stoica de Hațeg, 1683-1827*, Timișoara, Helicon, 1947, sub auspiciile Institutului Social Banat-Crișana, dar transcrierile sale se îndepărtează de original. Istoricul Bujor Surdu se oprește asupra *Cronicii* și publică fragmente în articolele sale²¹, care i-au furnizat materialul de cercetare

¹⁷ Vasile Frățilă, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Excelsior Art, 2002, p. 396.

¹⁸ Cf. Constantin Frâncu, *Elemente germane*, p. 119.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Damaschin Mioc în *Studiul introductiv* al ediției a II-a a *Cronicii*, p. 19-42.

²¹ Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737-1739)*, în „Studii și materiale de istorie medie“, II (1957), p. 289-342, idem, *Înființarea graniței militare bănățene descrisă de un martor ocular*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj“, IV (1961), p. 257-264, idem,

lui Romulus Tudoran în studiul lingvistic dedicat *Cronicii*²². Prima ediție cu textul integral apare abia în 1969 și i se datorează lui Damaschin Mioc²³, care o reeditează în 1981.

Din analiza materialului reținem că îi putem atribui variantei literare bănățene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea un limbaj specializat din domeniul militar, bine conturat, pe care Nicolae Stoica de Hațeg l-a consemnat în *Cronica* sa. Influența germană asupra terminologiei militare din Banatul secolului al XVIII-lea este dominantă, urmată de cea turcă.

De asemenea, sesizăm că, la nivel lexical, în individualizarea unei variante literare teritoriale din epoca veche a românei literare contribuie în egală măsură elementele regionale, influența culturală, administrativă sau militară sub care s-au găsit regiunile dialectului dacoromânesc la un moment dat.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic, 1996.

DILRV = Chivu, Gheorghe, Buză, Emanuela, Roman Moraru, Alexandra, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, București, Editura Științifică, 1992.

DLR = Academia Română. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă, București, 1965–.

DLRLV = Costinescu, Mariana, Georgescu, Magdalena, Zgraon, Florentina, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

LM = Academia Militară, *Lexicon militar*, București, Editura Militară, 1980.

NDELRL = *Noul dicționar explicativ al limbii române*, [ediție multimedia], București, Editura Litera, [2004].

Desfășurarea războiului austro-turc din 1788-1790 pe teritoriul Banatului descrisă de un contemporan, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, X (1967), p. 43-128.

²² Romulus Tudoran, *art. cit.*, partea a II-a, p. 51.

²³ *Cronica Banatului*, București, Editura Academiei Române, 1969, în colecția *Cronicile medievale ale României*.

LA TERMINOLOGIE MILITAIRE
DANS *LA CHRONIQUE DE BANAT*, DE NICOLAE
STOICA DE HAȚEG

Résumé

La Chronique de Banat, de Nicolae Stoica de Hațeg contient une variété de termes militaires spécifiques à la région de Banat, entre la fin du XVIIIe et le début du XIXe siècle. Certains mots se retrouvent dans la langue littéraire actuelle (*arest, bătaie, bombă, colonel, flotă, tun, patrulă*), d'autres sont considérés à présent des archaïsmes (*agă, chivără, drabanți, manaf, profont*), tandis que nombreux d'autres n'ont jamais été adaptés à l'esprit de la langue ni acceptés par la norme unique et unitaire du roumain (*bedecung, crig, degen, șif*). L'origine de tous ces termes qui appartiennent au domaine militaire est, dans la plupart des cas, allemande et turque.